

De universiteit als bedrijf

Het bovenstaande was de titel van een rede waarmee de heer J. Harmsen, lid van het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam, op 7 september tegelijkertijd het academisch jaar opende en zelf als lid van het College wegens het berekenen van de pensioengerechtigde leeftijd terugtrad. Harmsen, ex-accountant, toegewijd *ESB*-lezer vanwege zijn brede economische belangstelling, is een van de bestuurders van een grote organisatie waarvoor men respect moet hebben. Om gedurende een periode van tien jaren de grootste universiteit van het land, in de woeligste stad, onder sterk veranderende, externe omstandigheden, financieel te besturen en in de hand te houden, is een buitengewoon moeilijke opgave. Wanneer die taak zodanig wordt geklaard dat mee-en tegenstanders, weliswaar niet tevreden, het er niettemin over eens zijn dat standvastigheid, deskundigheid en beminlijkheid optimaal werden gecombineerd, is er reden om in een „hommage” aan de scheidende enige gedachten vanuit theoretisch-economisch gezichtspunt aan het door hem gekozen onderwerp te wijden. Daarbij had ik op het moment van schrijven van deze regels noch Harmsens rede aangehoord, noch ervan kennis genomen 1).

De universiteit is in de jaren zestig door Clark Kerr, de econoom-bestuurder van Berkeley (California) tot de „multiversiteit” vernoemd. Kerr wilde daarmee uitdrukken dat het middeleeuwse idee van de universiteit als een gemeenschap, de „universitas magistrorum et scholarium”, na de tweede wereldoorlog door schaalvergroting werd vervangen door een organisatie die een groot aantal functies verenigt en vervult ten behoeve van de maatschappij. De competitiegedachte zou daarbij de boventoon voeren. Mocht men lange tijd denken dat dit laatste alleen voor de Verenigde Staten gold, thans begint deze gedachte ook in ons land opgeld te doen. Niet alleen de open universiteit als universitaire „Postbank” getuigt daarvan, ook de competitie om leerstoelen, vakgroepen, centra, zwaartepunten begint op gang te komen, gevoed door een samenleving die nuttige, beleidsrelevante en toepasbare wetenschap wil. Dat de heersende stagnatie hiertoe de aanleiding en aansporing is, wil m.i. niet zeggen dat een verhoopde hernieuwde economische expansie deze trend zou omkeren. Integendeel, wetenschap om zich zelfs wil, het „l'art pour l'art”-beginsel, wordt slechts door een beperkt aantal wetenschapsmensen geoesterd. Buiten de muren van de „alma mater” verwacht men van haar dienst aan kerk, bisschop, koning, keizer, stad of (zoals thans) samenleving. De financiering van het onderzoek wordt er in de

toekomst zelfs op afgestemd, en vormt samen met de opbrengsten ten behoeve van het onderwijs het inkomen van de universiteit. De kostenkant wordt grotendeels gevormd door personeelslasten en (in de B-faculteiten) gebouwen en apparatuur.

Het is de laatste jaren de gewoonte geworden nogal negatief te spreken over deze universitaire baten-lastenrekening. Maar grotendeels ten onrechte! Een paar voorbeelden laten dat zien. Als de overheid ten gerieve van adviesorganen (b.v. de WRR) een hoogleraar contracteert, betaalt zij dan de marktwaarde aan zijn universiteit, zoals een naar talent op zoek zijnde onderneming dat zou doen? Geen sprake van: vergoed wordt de kostprijs (d.i. een normaal salaris), waarmee de overheid een rente incasseert. Bij talloze commissies en raden is het noggerger: de vergoeding is slechts nominaal. Ook bij veel „contract research”, de z.g. derde geldstroom, berekent de universiteit geen marktprijs, maar een standaard onkostenvergoeding, gebaseerd op salaris plus opslag, die 50 procent en soms wel 100 of meer procenten beneden de prijs blijft die particuliere advies- en onderzoekbureaus zouden berekenen. Deze toestand hangt natuurlijk met institutionele determinanten samen. De wet verplicht alle medewerkers en hoogleraren onderzoek, onderwijs en bestuur te verrichten. De wet belet daarmee interne en externe specialisatie, waaraan grote voordelen verbonden zijn. Zou dit beletsel niet bestaan, en zouden de faculteiten tevens in staat worden gesteld hun kostenzijde te sauveren en te rationaliseren, door selectie van personeel, dan is er geen twijfel aan dat een universiteit, als bedrijf gezien, een zeer florissante opbrengsten-kostenverhouding te zien zou geven. Met zo'n verzameling talent is in een post-industriële samenleving goed garen te spinnen.

Natuurlijk willen wij dat niet. Toch is het goed zich door middel van dit gedachtenexperiment te realiseren waarom niet. De argumenten die men dan kan bedenken contra het idee van de universiteit als een zich zelf bedruipende instel-

ling — waarbij de faculteiten en vakgroepen, bijeengehouden als in een conglomeraat door de financiële navelstreng, gaan optreden als de geldverdieners — komen neer op wat de econoom de negatieve externe effecten van het particuliere bedrijfsleven noemt: verwaarlozing van het onbevoordeelde, onpartijdige, lange-termijnonderzoek, waarvan de resultaten door kritische analyse gezeefd worden. Er heerst derhalve een spanning tussen beide gezichtspunten: die van het beleidsgerichte, snel voor de samenleving nuttige onderzoek en het afstandelijke, kritische onderzoek. Men kan het ook anders formuleren, aan de hand van de uitspraak van John Locke: „Men see little, presume a great deal, and so jump to the conclusion”. Het is juist de taak van de universiteit om veel te zien, de veronderstellingen te toetsen en aldus de conclusies te relativiseren of nieuwe hypothesen op te stellen. Als de universiteit vercommercialiseert of in die richting gedrongen wordt, zal de samenleving in dubbele zin de rekening betalen: in de vorm van hoge prijzen voor geleverde diensten en in de vorm impliciet opgesloten in Locke's uitspraak.

Een andere antithese beheerst ook het tafereel en is een erfenis van het recente verleden: gelijkheid versus vooruitgang. Gelijkheid, democratie kent een ieder gelijke rechten toe, vooruitgang vereist het primaat van het beste. De universiteiten hebben dit conflict dat sinds 1968 in volle omvang is gerezen, niet weten op te lossen. Het resulteerde — economisch gezien — in kosteninflatie en kostenverstarring. De reactie hierop van overheid en samenleving is geweest om een bezuiniging af te dwingen door middel van globale, voor iedereen geldende maatregelen en om — in de toekomst — tot van boven opgelegde „taakverdeling” te komen. Bezuiniging dus door middel van nivellering en eliminatie. Deze wijze van kostenbeheersing is allerminst bevorderlijk voor het verkrijgen van hogere „opbrengsten”. De opbrengsten krijgen integendeel de neiging te dalen naar het niveau van de kosten, in plaats dat door middel van selectie beheerste kosten de opbrengsten zouden doen stijgen.

De beide genoemde dilemma's — gericht versus afstandelijk onderzoek, en nivellering versus kwalitieve excellentie — beheersen het huidige universitaire toneel. Het valt niet gemakkelijk in te zien hoe daaruit te komen is. De overmaat aan institutionele regelingen belet het vinden van maatschappelijk efficiënte uitwegen. Moet op dit terrein, evenals ter zake van de problemen van de nationale economie, deregulering het wachtwoord voor de jaren tachtig zijn?